

Szeged–Kolozsvár 1955–1992

SZÉLES KLÁRA KORTÁRSI SZEMLÉJE AZ ERDÉLYI IRODALOMRÓL

Még 1955 őszén történt, hogy tucatnyi szegedi bölcsészhallgató a számukra addig ismeretlen, határainkon túli magyar irodalom bővületébe került. Először csupán képeslapokat küldözgettek a kolozsvári egyetem testvér-évfolyamának. Ám lassan irodalmi kapcsolatok is szövődtek, Széles Klára például egy Lászlóffy Aladár nevű fiatal költővel kezdett levelezni. (A költő akkoriban még sorra visszakapta a verseit a szerkesztőségektől.) Ezek az egyetemi élmények láncreakciószerű folyamatot indítottak el, s később, amikor már intézményes irodalmi, kritikusi együttműködés is kialakult, változatlanul meghatározók maradtak. Az első Forrás-nemzedék által képviselt világkép és poétika „kihívó feladatként” inspirálta az irodalomtörténészt. „Hogy lehet hitelesen, elfogultságtól mentesen, szakszerű eszközökkel felszínre hozni a látszólag szeszélyes lírai csapongás mögött érzékelt szigorú belső törvényszerűséget? Hogy lehet tolmácsolni, a poétika meglévő avagy még meg nem lévő kereteiben, keretein túllépve fogalmi nyelven kifejezni ezeknek az autentikus szabályszerűségeknek a létét? Akkor még nem tudtam, hogy ez a feladat tovább fog kísérni a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveken át egészen maig.” – írja Széles Klára az átfogó tanulmányokat és kritikákat egyként tartalmazó könyvének szubjektív hangú bevezetőjében. Nem akar teljességre törő körképet adni: személyiségek, életművek, pályák villannak föl, de ezekből a mozaikokból az eleven, a működő irodalom képe bontakozik ki. A felelős, a hagyományt konstruktívan őrző-teremtő szellemet nevezi meg egységesítő elemként.

Már a tartalomjegyzékből is kitűnik, hogy Széles Klára az erdélyi irodalom újító törekvéseihez vonzódik. Az *avantgarde* újjászületésében Hervay Gizelláról, Páskándi Gézaról, Szilágyi Domokosról és Lászlóffy Aladárról, a *Prózaírás – erdélyi módon* c. második részben Méliusz Józsefről, Székely Jánosról, Sigmond Istvánról, Panek Zoltánról és Csili Lászlóról ír. Mindnyájan olyan írók, akik a hagyományt úgy képesek működtetni, hogy az a modern személyiségfölfogásnak és nyelvhasználatnak is megfelelő. Az avantgarde kétségkívül újjászületett (Szilágyi Domokos), de ennek a jelenségnek – jól látja ezt Széles Klára – semmi köze a gyökértelenséghez. Tudjuk, még a szélsőséges avantgarde-nak is van valamilyen előzménye, minthogy ex nihilo nihil, vagyis a semmiből semmi következik. Máskor viszont a szellemi őskeresés túlhajszolásától óv. Szilágyi Domokos lírájában napjaink posztmodern irodalma sokféle előzményt láthat, ám fölöttébb kétséges az életmű egészét a posztmodern körébe utalni. „...alapvető az értékválság átélése, tudata – de nem szűnik meg küzdeni e kifosztottság ellen – s a költői eszközök megújítása során a modern (posztmodern?) értéktudat, eszköztár küszöbére jut.” – mondja Széles Klára. Találó megállapítását csupán egy Borchmeyer-idézzel árnyalhatjuk: „Amíg a teljesség felbomlását veszteségként tapasztaljuk meg, még a modernségben vagyunk.” Mai irodalmunk eme kardinális kérdésén Cs. Gyimesi Éva kitűnő Szilágyi Domokos-monográfiája ürügyén gondolkodott el Széles Klára. Olyan irodalomtudományos munka inspirálta, melynek szemléletével és módszerével persze a legteljesebb mértékben egyetért.

A prózaírók közül is a „másként, más úton, más felé” haladók érdeklik. Azok, akik az emlékirat-irodalomhoz, a történelmi regény hagyományaihoz, a népi formákhoz és a nyelvvezetkezhez szorosan kötődő erdélyi tradícióhoz képest valami újat képvisel-

nek. Ezért izgatják Panek Zoltánnak az elbeszélő, anekdotázó, leíró formákat felbontó írásai, a „gondolati-poétikai formateremtés” új változatai. Csiki László *Titkos fegyverek* c. regénye szokatlan keverék-műfajra (levél és műelemzés, levél-esszé) ösztönzi. Arra kíváncsi, hogy mi ennek a lírai epikának vagy epikai lírának a specifikuma. „Csikitalálmány. Meseminta: megfordítva.” Alighanem Sigmond István különös groteszk-ironikus regénye, a *Félrevert harangok* titkát is Széles Klára tudta megfejteni. Nem fél ilyen címek és minősítések leírásától: *Egy lenyűgöző regény Kolozsvárról*. Ebben azonban a nem eléggé méltányolt értékek védelmének rokonszenves gesztusát is látunk kell. (Tudjuk, hogy az elfeledett értékek föltárásában és tudatosításában is milyen áldozatos munkát vállal Széles Klára.) Olyan művekről (például Székely János kisregényei) is elismerően tud írni, amelyekben semmi jele a forma megújításának. Ezzel a kritikai életünkben oly ritka magatartásra is példát ad. Az éppen divatos kánonok nemigen érdeklík.

Nem kedveli Széles Klára a polémiát, a támadó kritikát, szívesebben ír értékes művekről, nemes törekvésekről. Nem a gyors reakció vágya, nem az ítékezés keménysége fűti. Aggályait, kifogásait azonban nem rejt véka alá. Hervay Gizellát a szóbőség-től félti: ellensége „a fegyelmezetlenségbe tévedő féktelenség, a nyers anyagközlés, a szerkesztés elébe vágó közlésvágy”. A *Tű foka* a lírikus Páskándi egyik legjobb kötete, de Széles Klára már itt fölfedezi a rendkívüli tehetségre leselkedő veszélyeket: „Addig és úgy fogják gazdagítani Páskándit merész kísérletei, ameddig és ahogy ura, »apja« maradjon saját eszközeinek.”

Széles Klára az öntörvényű műalkotást a személyiség és a kor összefüggéseinek bonyolultságában, a sors kihívására adott válaszként értelmezi. „Minél eredetibb alkotóról beszélünk, annál inkább érezzük meglévő fogalomtárunk hiányosságát; s annál inkább szükségesnek látjuk eleven önmaga megidézését, hogy egyedi légkörét, hatásának azt az egészét érzékeltessük, amelyet később, a fogalmak nyelvére fordítás kísérlete óhatatlanul szétszabdal.” Széles Klára kritikusi beszédmódjának talán épp az a titka, hogy tárgyának fogalmi pontosságú, esztétikai szempontból érzékeny, eleven stílusú leírására vállalkozik körültekintő, szuverén, megkomponált írásaiban. Mindvégig pontos, empatikus és minősítő, s ezalatt főként az érthető, hogy arról is ír, ami a szűkebben vett tárgyhoz egy belső, szellemi-irodalmi szekvenciákra hangolódó értelmezés részeként kapcsolódik. A műveket saját (a világról, a szellemről, az irodalomról alkotott) horizontba állítja. Valószínűleg ez a hiteles tanulmány, kritika titka: úgy mondani a magunkét, hogy érvényes, kompetens álláspont is legyen az adott műről. Cs. Gyimesi Éva három könyvéről minden bizonnyal azért ír oly elismerően, mert azok a mai irodalomtudomány egyik igen termékenynek bizonyuló útját képviselik. A Szilágyi Domokosról írt *Álom és értelemben* az irodalomtörténeti monográfia megújítását emeli ki, minthogy a szerző a külső történések helyett a belső folyamatokra koncentrált, s az itt bevezetett értékszempontrendszer érvényesítésével valójában meghaladja a szűkebb értelemben vett textualitáselemzést. Széles Klára nem becsüli le az irodalomtörténet-írást, a múlt század második fele magyar irodalmának elismert kutatója lévén nem is nézheti le. Mindenesetre öröm látni, hogy a mai irodalom értelmezője miként hasznosítja a más korszakok tanulmányozásakor szerzett tudást. Például a Vajda János és Lászlóffy Aladár közötti szelíd komparációra gondolunk. Mindkét életműben a „hosszúra nyúló kockázati időre” figyel föl: mennyi ideig küzdhet „valódi arányainak, testhezálló formáinak” megteremtéséért az alkotó?

A kötet végén olvasható két tanulmányról értékük és tárgyválasztásuk miatt külön is szólnunk kell. *Szonett alakú lélegzetvétel – avagy áldemokráciák költői emlékművei* – ez a meghökkentő címe annak a tanulmánynak, amely a szonett új reneszánszának jelenségét járja körül. Közelebbről Markó Béla és Bertók László műveit vizsgálja, de hivatkozásaiból kitűnik, hogy a szonett mai mesterei közül Takáts Gyulától Petőcz Andrásig mindenkit ismer. A Markó-szonett – írja Széles Klára – a „földbe bújás”, a „csíra”-lét és a „csillag”-lét eszköze. „Mint a csírák őrzi a termőképeséget, s mint a csillagok: a tiszta fényt, a vegyítetlenséget. A lírikus, emberi jogaiban: mozgásában, szólásában, létében végletesen korlátozva, művészi ösztönszerű kiutat lel: a kalodahelyzetben ellenkalodát, a szonettét.” Ám Bertók Lászlót is létélménye kényszeríti a klasszikus forma fegyelmébe. Évekkel ezelőtt Széles Klára „*minden szervem óra*” címmel könyvet írt József Attila költői motívumrendszeréről. Most a mai erdélyi líra Európa-metaforáit vizsgálja. Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár verseiből olyan motívumcsaládot állít össze, amely egyszerre értékjelkép és a két életmű „jellemző esszenciája”.

A *Szeged–Kolozsvár 1955–1992* mindazoknak ajánlható, akik az erdélyi irodalomból mű- és pályaképelemzésekre is kíváncsiak. (*Pesti Szalon, 1993.*)

Olasz Sándor

Ének a Don hőseiért

Él Székesfehérváron egy versmondó, aki általában kilép megszokott tevékenységi köréből. Egyrészt nemcsak szólóban lép pódiumra, hanem Látó-kör nevű csoportjával már igen régen szolgálja az irodalom ügyét. Keze alól került már ki néhány ismert színész is, mint például Sajgál Erika vagy Börcsök Enikő. Nos, *Bobory Zoltán* – hiszen róla van szó – egy ideje nem csak versmondással foglalkozik.

Amikor néhány évvel ezelőtt meghallotta Serfőző Simon *Feledésből az emlékmű* című versét, valami elindult benne. S bár neki nem vezett oda hozzátartozója a doni harcokban, elhatározta: zarándokutat szervez a második magyar hadsereg tragikus harcainak színhelyére. Hogy ne csak a feledésből álljon az emlékmű... S az út valósággá vált! (Hiteles történetét az *Árgus* 1992/6. számában olvashatjuk Horváth Lajos tollából.) Ugyanakkor elhatározta Bobory, hogy az elesett katonák emlékére ökumenikus kápolna is áll majd Pákozd mellett, nem messze az M7-es úttól, hogy sokan lássák, és térhessenek be egy imára. A kápolna már felépült, Szabó Tamás építész tervei valóra váltak. S miközben a Látó-kör járja a magyar vidéket a doni emlékműsorral, egy újabb dokumentum van már a kezünkben: a Püski Kiadó gondozásában megjelent a Bobory Zoltán szerkesztette antológia, az *Ének a Don hőseiért*.

A Sinka István versét idéző címlapon arcát tenyerébe fordító fejkendő asszony; a doni zarándokút egyik fotóemlékéből Pinke Miklós készített grafikát. S ha kinyitjuk a könyvet, jóleső érzéssel állapíthatjuk meg: a második magyar hadsereg szörnyű pusztulásáról ma már beszélhetünk, hallhatunk, s íme, egy gondosan megszerkesztett könyvben már verset és prózát is olvashatunk. A művek tanúsítják, hogy az irodalom – mint mifelénk oly gyakran – bizony megelőzte a társadalmi olvadást.